

Оксана Попадинець
(м. Кам'янець-Подільський)

ВАЛЬТЕР СКОТТ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ ТА КРИТИЦІ.

Велике значення для вивчення рецепції творчості В. Скотта в Україні має аналіз вітчизняної літературно-критичної думки, адже він дозволяє не лише систематизувати здобутки українського літературознавства з цього питання, але й через розгляд діахронного коливання кількості публікацій, їхнього змісту та характеру реконструювати еволюцію сприйняття спадщини письменника українською літературою. Проблема рецепції творчості В. Скотта в Україні вже неодноразово привертала увагу вітчизняних дослідників. Проте поза їх увагою залишалася низка матеріалів, що дають змогу з'ясувати питання про сприйняття демократичних мотивів кращих творів англійського письменника, а також ту роль, яку його творчість відігравала у суспільно-політичному житті в Україні XIX – поч. XX ст.

У літературно-критичній рецепції творчості В. Скотта в Україні тон задає вагоме судження І. Франка про те, що В. Скотт – один з тих, хто на Заході втілює інтерес до ідеї народності, фольклору.

Весь рецептивний досвід XIX ст. українська літературно-критична думка наступного віку враховує й оцінює вже в іншій парадигмі. Для неї це головним чином матеріал для осмислення та узагальнення особливостей поетики вальтерскоттівського роману, оцінки його впливу на історичну романістику XX ст.

Активне сприйняття спадщини митця в Україні почалося приблизно на п'ятдесят років пізніше, ніж у країнах Європи. Це пояснюється тим, що розвиток літератури в першій половині XIX ст. в Україні, як і в усій Російській імперії, стримувався жорсткими миколаївськими цензурними статутами, що робили практично нереальним отримання права на видання українською мовою. Ще одним чинником, що викликав надувагу до творчості В. Скотта,

була інформаційна ізоляція України від демократичних держав (зокрема, ізоляція української літератури радянського періоду від більшості процесів у світовому мистецтві й культурі), а також потреба прорвати цю інформаційну блокаду. Вплив ідеології особливо позначився на таких формах рецепції, як критичне засвоєння та переклади, внаслідок чого художня спадщина англійського письменника подавалася українському читачеві зі запізненням. Незважаючи на те, що окремі російськомовні переклади з'явилися в Україні набагато раніше, до нашої країни В. Скотт «прийшов» уже зрілим і добре знайомим на Заході майстром. Захоплення читачів романістом як особистістю зумовило появу на початку 1970-х р. цілої низки біографічних розвідок та критичних статей. Перша спроба дослідження української рецепції вальтерскоттівської спадщини почалася у 1971 р. у літературознавчій статті Б. Ремізова і продовжилася в академічному огляді Р. Зорівчак (1988). Це були праці, присвячені, головним чином, аналізу досягнень у галузі українського перекладу творів прозаїка.

Наше завдання полягає у тому, щоб з'ясувати еволюцію сприйняття спадщини письменника українською літературою й вирізнити етапи цього процесу.

Перше видання роману В. Скотта українською мовою «Карло Сміливий» виходить у 1929 р., а в передмові до роману авторка Н. Ткаченко-Ходкевич подає короткі відомості про сам твір і про його автора, наголошує на помітному впливі великого романіста на творчість П. Куліша, Т. Шевченка – в Україні, О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Гоголя та ін. – в Росії, В. Гюго, П. Меріме, О. Бальзака, Альфреда де-Віньї – в Європі, слушно вказує на основні риси його творчості – це *couleur local* його романів. Така риса – в найдокладніших описах місцевостей, замків, убрання, зброї та й страв на бенкетах. Другою характерною рисою є поетизація народного духу, він подає її, так би мовити, *en beaux*, з погляду їхньої духовної краси, що становить їх національну гордість [13; 6].

Із кожним новим виданням роману виходили невеликі популярно-оглядові статті, викликаючи неабиякий інтерес, тому що на той час це були

єдині згадки про факти з життя і творчості великого романіста в Україні. Так, у передмові до роману «Роб Рой» автор перекладу Ю. Корецький (1938 р.) знайомить нас з деякими фактами з життя та діяльності справжнього Роб Роя з клану Мак-Грегорів, розповідає про походження та сім'ю героя, причини становлення на розбійницький шлях, змальовує його портрет, риси характеру, наголошує на його розумових здібностях [12].

Отже, перші дослідження рецепції творчості В. Скотта в Україні пов'язані з питанням перекладів. Так, Л. Луців у статті «Вальтер Скотт» (1933 р.) [7] робить огляд перекладів творів письменника українською мовою від 30-х років. Дана стаття була написана з нагоди століття від дня смерті В. Скотта і містила критику нових видань творів письменника в українських перекладах, а саме: «Айвенго» (Пер. А. Волкович), «Карло Сміливий», «Талісман» (Пер. Н. Ткаченко-Ходкевич), «Роб Рой» (Пер. Л. Скрипника та С. Гаєвського). Відзначимо, що вони (перекладачі) вважали переклад своєрідною спробою передати рідною мовою важливий у художньому та ідейному значенні твір великого англійського прозаїка. Переклад нерідко був засобом ідейного зв'язку з В. Скоттом.

Отже, перші публікації про В. Скотта з'явилися наприкінці 20-х р. ХХ ст., що цілком зрозуміло, тому що це була доба величезного захоплення творчістю майстра. Більшість матеріалів того періоду становили невеликі за обсягом популярно-оглядові та науково-публіцистичні статті, які виходили з кожним новим виданням роману, знайомили читача з життєвим і творчим шляхом письменника. Публікації, у яких висвітлюється життєвий шлях В. Скотта та цікаві випадки з його життя, а також інтерв'ю, спогади, значно переважали статті літературознавчого характеру. Основну увагу читачів біографи фокусували на захопленнях прозаїка, любові до рідного краю, його переконаннях тощо.

Паралельно з публікаціями ознайомлюваного та популяризаторського характеру починають з'являтися літературознавчі дослідження манери письма автора на тематичному та поетикальному рівнях. Чи не найпершими науковими

роботами в Україні, присвяченими творчості В. Скотта, були статті Б. Неймана «Куліш і Вальтер Скотт» (1928) [9] та В. Петрова «Вальтер-скоттівська повість з української минувшини» (1928) [10]. Б. Нейман говорить про вплив В. Скотта на російських та українських прозаїків, зокрема на П. Куліша і зазначає, що «Куліш, як і всі історичні романісти 40–50-х років, підпав під вплив Вальтер-Скотта. Захоплення письменником тривало через усе життя, хоч може згодом і почало зменшуватися» [9; 156], далі автор аналізуючи романи українського письменника наголошує на деяких елементах запозичених у великого шотландця, а саме на поетизації народного побуту, ідеалізації народного духу, патріотизмі, а також на побудові романів.

В. Петров аналізуючи «Михайла Чернишенка» П. Куліша зазначає, що «Читач одразу пізнає вплив Вальтер-Скоттового «Айвенго» і вгадає мистецьке завдання автора, що, очевидно, хотів знайомі картини Вальтер-Скоттових романів трасплатувати в обставинах української минувшини» [10; 32]. У статті також йдеться про те, що у «Чорній раді» П. Куліша вже немає таких відвертих і прозорих «Вальтер-Скоттизмів», яких так багато в «Михайлі Чернишенку», і про переконання П. Куліша в тому, що історичний роман можна писати і не переносючи декорацій, типовіших для старої Англії, ніж для козацької України.

Упродовж 9 років, до часу появи у 1937 р. розгорнутої статті-передмови академіка О. Білецького до українського видання «Квентіна Дорварда» (1937) [3], ніяких відгуків про творчість В. Скотта не знаходимо. У своїй розвідці О. Білецький не обмежується аналізом самого роману та історичних подій, що лежать в його основі, а відзначає найістотніші риси світогляду й творчості письменника, і вигадані та історичні особи «подані згідно з даними історії, тобто такими, якими вони могли б бути» [3; 5], наголошує на патріотизмі й консерватизмі романіста, на його палкій прихильності до старих звичаїв. Автор дає характеристику історичним романам загалом, вказуючи на виняткові здібності у створенні історичних картин В. Скотта, пояснює заслуги, які дають змогу зрозуміти, чому така велика була його слава у світі, вплив на літературу і чим викликана була така кількість наслідувачів.

У наступні роки кількість критичних публікацій зменшується, що стало ознакою спаду надуваги читачів і критиків до творчості В. Скотта. Причиною цього явища стала несприятлива зміна у суспільно-політичному житті 50-х років ХХ ст. (боротьба з космополітизмом), яка негативно вплинула на культурно-мистецьке життя України.

Наступні згадки про В. Скотта знаходимо аж у 70-х роках ХХ ст., які з'являлися у фахових журналах. Ці статті не були вже популяризаторського характеру, а мали науково-критичний зміст. Важливим напрямком досліджень українських літературознавців стало вивчення рецепції творчості письменника українською літературою, що бере свій початок від появи статті Б. Ремізова у журналі «Всесвіт» 1971 р. (№ 12) довідки про видання творів В. Скотта в Україні і сприйняття його творчості. У хроніці, зокрема, був вміщений літературознавчий огляд праць англійського прозаїка, а також часткове дослідження рецепції доробку В. Скотта в Україні, еволюція поглядів на творчість прозаїка, наслідування манери письма великого шотландця українськими письменниками. Важливими є висновки вченого про те, що тогочасний стан дослідження творчості та перекладу творів англійського письменника в Україні був незадовільним і вимагав більшої уваги до себе: «Українське радянське літературознавство ще й досі в боргу перед В. Скоттом» [11; 128].

У тому ж році в Українському історичному журналі (№ 8) надрукували статтю «Вальтер Скотт й історія» (До 200-річчя від дня народження) М. Брайченка, яка містила короткі дані про В. Скотта як визначного археолога, прекрасного знавця старовини. Автор статті пише, що В. Скотт був чудовим знавцем історії та археології. Він ретельно шукав першоджерела, цікавився літературними пам'ятками, вивчав стародавні рукописи, хроніки, мемуари, добре знав юридичні документи і кодекси, старанно збирав і нотував народні перекази. Він досконало знав стару архітектуру, досліджуючи її в натурі, особисто обстежував руїни замків, середньовічні квартали міст, монастирі, собори й каплиці, знав спеціальну літературу, присвячену цим мовчазним

свідкам далекого минулого. Проте В. Скотт не був археологом-професіоналом, не провадив він і систематичних розкопок. Тому на нього не прийнято посилалися у дослідницьких статтях, хоча його знання із середньовічної старовини подекуди зробили б честь і фахівцеві [4].

У середині 80-х років ХХ ст. в українському літературознавстві поряд із аналізом окремих творів письменника все більша увага фокусується на розгляді художнього методу прозаїка. Так, у 1974 р. у Республіканському міжвідомчому збірнику «Іноземна філологія» з'являється стаття В. Зінченка «А. Ірасек і В. Скотт» [5]. Це була праця вже не загального ознайомлюваного характеру, а порівняльного – про типологію історичних романів. У ній розглядалися твори чеського письменника ХІХ ст. А. Ірасека крізь призму історичних романів В. Скотта. Аналіз романів «Пуритани» і «Роб Рой» В. Скотта показує, що у першому не тільки інший підхід до зображення історичного конфлікту, але і більше розкрита композиція. Зіставивши романи А. Ірасека з романами В. Скотта, автор стверджує, що чеський романіст впродовж усього свого творчого шляху створював романи, однотипні з вальтерскоттівськими, удосконалюючи їх (у його наслідуваннях переважають романи, схожі з «Пуританами»). Це порівняння доводить також, що А. Ірасек не обмежувався створенням тільки однотипних з вальтерскоттівськими історичних романів.

Значним досягненням української літературно-критичної думки у галузі вивчення доробку В. Скотта стала монографія Є. Нахліка «Українська романтична проза 20-30-х років ХІХ ст.» (1988) [8] та академічний огляд Р. Зорівчак «Українсько-англійські літературні взаємини» (1988) [6]. Є. Нахлік в одному з розділів своєї праці досліджує вплив історичних романів В. Скотта на становлення української історичної прози. Також автор подає короткий аналіз творів П. Білецького-Носенка, М. Гоголя, П. Куліша, Є. Гребінки, Марка Вовчка та ін. крізь призму взірця, наголошуючи на їх типологічних відповідностях.

Р. Зорівчак, досліджуючи проблему взаємин української літератури з літературою Англії, зібрала й узагальнила матеріал стосовно контактних і

генетичних зв'язків обох країн, визначила роль і місце англійської літератури в історичному розвитку нашого письменства, зробила типологічні зіставлення на різних художніх рівнях (напрям, автор, твір), спираючись на методологічні розробки радянського і світового порівняльного літературознавства. Поряд із розгорнутим історико-хронологічним дослідженням українсько-англійських літературних взаємин тут фрагментарно представлена рецепція та типологічні зіставлення творів видатних творчих індивідуальностей у вітчизняному, а також в іншомовному культурному середовищі.

Прагнення українського літературознавства до цілісного вивчення доробку В. Скотта виявилось в активному розвитку досліджень творчості майстра, починаючи з 90-х років. Однак найбільш продуктивним у цьому напрямку стало дослідження канадської дослідниці Р. Багрій «Шлях сера Вальтера Скотта на Україну («Тарас Бульба» М. Гоголя і «Чорна рада» П. Куліша в світлі історичної романістики Вальтера Скотта)» [2] – перше ґрунтовне українське літературознавче дослідження творчості великого романіста. Авторка робить спробу, коротко схарактеризувавши модель історичного роману В. Скотта (йому притаманна рівновага між історичним і художнім, яка досягається завдяки вірогідному характеру змальованих подій, дотримуючись правди історії і людської натури), показати її модифікацію та пристосування на двох конкретних працях: «Тарас Бульба» М. Гоголя та «Чорна рада», хроніка 1663 року П. Куліша. За словами дослідниці, ці два твори були обрані тому, що вони є найважливішими віхами в історії української літератури. У праці показано не тільки розвиток жанру завдяки національним та індивідуальним відмінностям, але й певною мірою пролите світло на зародження цього жанру в Росії та в Україні, яку тоді називали Малоросією. Саме тоді з'явився перший роман українською мовою. Вплив В. Скотта був настільки могутнім, що ані М. Гоголь, ані П. Куліш не могли ігнорувати його.

Існує ще одна причина, чому «Чорну раду» поставлено поряд із романами В. Скотта. Радянська літературна догма стверджує, ніби українське красне письменство є регіональним явищем у межах російської літератури, і якщо

європейський вплив часом і досягав його, це завжди відбувалося за посередництвом Росії. Ця студія демонструє інший погляд: хоча П. Куліш і був добре обізнаний із російською історичною романістикою й певною мірою зобов'язаний їй, але при написанні «Чорної ради» він безпосередньо звернувся до творів великого майстра. Кулішева «Чорна рада» стала відповіддю «Тарасові Бульбі», якого письменник уважав недосконалим із позицій жанру.

Аналізуючи «Тараса Бульбу» та «Чорну раду» крізь призму взірця – моделі історичного роману В. Скотта, перш за все, автор накреслює контури цієї моделі. Це і є перший розділ, в якому представлено основні риси історичного роману, розробленого В. Скоттом. Перший розділ також уключає підрозділ про основні теми романів Уеверлі і підрозділ про різницю між жанрами роману й романтичної повісті. Другий розділ розпочинається коротким розглядом вальтерскоттівської моделі в Росії та деякою інформацією щодо його впливу на М. Гоголя. Потім розглянуто «Тараса Бульбу», з позицій моделі, накресленої у першому розділі. У третьому розділі коротко описано відродження романтизму в Україні, викладено Скоттові мотиви в історичних романах П. Куліша, зокрема у «Чорній раді», щоб показати рівень обізнаності українського письменника з романами шотландця, докладно проаналізовано «Чорну раду» з погляду моделі взірця. Названа праця пропонує новий погляд на «Тараса Бульбу» та «Чорну раду» й розпочинає ліквідацію прориву, що виник у дослідженні творчості П. Куліша, одного з найвидатніших письменників і культурних діячів України.

Поява у 90-х роках монографії Р. Багрій, Є. Нахліка, а також праці Р. Зорівчак, стали вагомими досягненнями української літературно-критичної думки з вивчення творчості майстра. Ці дослідження фактично завершують в українському літературознавстві часи інтересу до художніх досягнень англійського прозаїка в Україні.

Останнім часом критична рецепція творчої спадщини В. Скотта в Україні пов'язана з розробкою методичних рекомендацій і матеріалів до вивчення творчості письменника у середніх та вищих навчальних закладах. Науково-

методичні статті переважно присвячені роману «Айвенго», який входить до шкільної програми. Водночас окремі автори розробляють матеріал до вивчення фольклору у творчості романіста. Поява методичних розробок є важливим досягненням рецепції творчості В. Скотта в Україні, оскільки свідчить про ґрунтовне засвоєння творчості майстра і закріпленням за його спадщиною статусу «улюбленого класика».

До найновіших досліджень з порівняльного вивчення української та англійської літератур належить зіставлення художніх систем про фольклорні джерела творчості В. Скотта та Р. Бернса, результати якого висвітлені в авторефераті кандидатської дисертації К. Баґраціон-Мухранської «Фольклорні джерела творчості Р. Бернса та В. Скотта в контексті «Антиномія – вигадка»» (2005) [1]. Дослідниця детально та всебічно розглянула фольклорні та історичні джерела творчості Р. Бернса та В. Скотта в контексті антиномії «історія-вигадка» на усіх етапах їхнього творчого шляху. Значне місце в дисертації посідає вивчення народних та літературних балад та запозичення досвіду Р. Бернса В. Скоттом. Зокрема, авторка спробувала довести гіпотезу про спільний історичний прототип таких знакових для шотландського та світового фольклору особистостей, як Томас Римац та Тем Лін, наголосила на необхідності детального аналізу взаємозв'язку та взаємовпливу фольклору, історії та літератури, виявила закономірності трансформації фольклорних та історичних елементів у літературі, враховуючи усі принципові відмінності цих споріднених явищ, і підкреслила важливість розгляду їх взаємодії для глибшого розуміння менталітету народу та його творчості.

Отже, рецепція творчості В. Скотта в Україні залежала від суспільно-політичних чинників. Вимушене довготривале сприйняття творів прозаїка через літературу-реципієнта, виникнення буму, довготривале відставання від країн Європи є наслідками негативного втручання держави в український літературний процес. Водночас рецепція доробку В. Скотта дала змогу реалізувати внутрішню потребу української літератури, заповнити спорожнілу нішу історичної прози. Таким чином, творчість В. Скотта стала однією з

підвалин, на базі якої розвинувся український історичний роман. Сприйняття його творів в Україні, характеризується активізацією процесу інтерпретації прози письменника українською мовою. Переклади творів В. Скотта відіграли також важливу роль у процесі міжлітературного збагачення, оскільки вони заповнили прогалину, що утворилася у розвитку українського історичного роману від «Чорної ради» П. Куліша до появи історичних романів М. Старицького.

Аналіз динаміки критичної рецепції творчості В. Скотта в Україні дозволяє умовно розділити цей процес на два етапи:

1) XIX – перші десятиліття XX ст., який характеризується посиленою увагою до творчості прозаїка; перевагою публікацій ознайомлюваного та науково-популярного характеру;

2) початок 70-х – до нашого часу – період, який характеризується стійкою літературознавчою увагою до творчості В. Скотта (продовженням вивчення тематики, проблематики та манери письма), розвитком компаративних студій і розробкою навчально-методичних матеріалів.

Література:

1. Багратіон-Мухранська К. В. Фольклорні джерела творчості Р. Бернса та В. Скотта в контексті “Антиномія - вигадка”: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.07 “Фольклористика” / К. В. Багратіон-Мухранська. – К., 2005. – 20 с.
2. Багрій Р. Шлях сера Вальтера Скотта на Україну (“Тарас Бульба” М.Гоголя і “Чорна рада” П.Куліша в світлі історичної романістики Вальтера Скотта): Літературно-критичний нарис / Романа Багрій [пер. з англ. Л. Шарінової]. – К.: Ред. журн. “Всесвіт”, 1993. – 292 с.
3. Білецький О. І. Вальтер Скотт і його роман “Квентін Дорвард” / О. І. Білецький // Скотт В. Квентін Дорвард. – К.: Молодь, 1956.– С. 3-10.

4. Брайченко М. Вальтер Скотт й історія. (До 200-річчя від дня народження) / М. Брайченко // Укр. іст. журнал. – 1971. – № 8. – С. 128-130.
5. Зінченко В. А. Їрасек і В. Скотт. (До питання про типологію історичного роману) / В. Зінченко // Іноземна філологія: респ. міжвід. зб. – К., 1974. – Вип. 34. – С. 130-135.
6. Зорівчак Р. Українсько-англійські літературні взаємини / Р. Зорівчак // Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті: в 5 т. / АН УРСР. Ін-т літ. ім. Т.Г. Шевченка. – К.: Наукова думка, 1987. – Т.3: У взаєминах з літературами Заходу і Сходу. – 1988. – С. 88-154.
7. Луців Л. “Вальтер Скотт” / Л. Луців // Вісник, місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя. – 1933. – Т.3, кн. 9. – 1933. – С. 660-664.
8. Нахлік Є. К. Українська романтична проза 20-60 х років XIX ст. / Євген Казимирович Нахлік. – К.: Наукова думка, 1988. – 319 с.
9. Нейман Б. Куліш і Вальтер Скотт / Б. Нейман // Пантелеймон Куліш: збірник праць Комісії для видання пам'яток новітнього письменства. – К., 1928. – С. 127-156.
10. Петров В. Вальтер-Скоттівська повість з української минувшини / В. Петров // П. Куліш. Михайло Чарнишенко. – К., 1928. – С. 1-35.
11. Ремізов Б. Вальтер Скотт на Україні / Б. Ремізов // Всесвіт. – 1971. – № 12. – С. 127-128.
12. Скотт В. Роб Рой: [роман] / Вальтер Скотт [пер. з англ. Ю. Корецького]. – Х.: Дитвидав., 1938. – 472 с.
13. Ткаченко-Ходкевич Н. Передмова до роману “Карло Сміливий” / Н. Ткаченко-Ходкевич. – К., 1929. – С. 3-6.

Summary

Walter Skott is in the Ukrainian translations and criticism.

Achievement of the Ukrainian literary-criticism idea is systematized in the article, maintenance and character of publications is considered, oscillation of amount of printing labours is traced, that allowed to reconstruct the evolution of perception of inheritance of writer Ukrainian literature and to select the stages of this process.